

Horsawey e.a.

Uit: Naamkunde. Jaargang 20.

Van het Instituut voor Naamkunde, Leuven en P.J. Meertens-instituut,
Amsterdam 1988

[p. 46]

Oudfries Horsaw en *Horsawey 'paardenwed, ruiterspad, trekweg', nederl.
Hessenweg

Voor dr. J.K. de Cock, bij zijn 70ste verjaardag.

0. Inleiding: woorden voor water en waterland

Enkele jaren geleden vroeg dr. J.K. De Cock mijn mening over de oorsprong en betekenis van de Horsa(w) bij Workum, maar ik kon deze naam toen niet bevredigend verklaren. De vaker voorgestelde betekenis 'paardenwed' leek me wel aannemelijk, maar de -aw vond ik vreemd. Verschillende onderzoekers hebben in het tweede deel van de samenstelling een oudfries â 'water' gezien (Van Der Molen 69; Schönfeld 1955a, 132).

Dit â 'water' is echter een mnl.-mnd. vorm, terwijl de oudfriesse en kustned. vorm ee is en de oudned. en oudsaks. vorm aha. De nieuw-

[p. 47]

friesse vorm vinden we in Ie, -ie, b.v. in de Hieslumer Ie (ten noordoosten van Workum), de Muontse-Ie, de Dokkumer Ie (oudfries Ee: Sipma 1966, 62) tegenover o.a. de Drentse A. Een *Horse-Ie of *Horsie komt echter niet voor in Friesland. Wel vinden we op de oude atlaskaarten vlakbij elkaar: De Horsaw en de Hieslumer Ee. Daarom moet het tweede deel van oudfries Horsaw anders worden verklaard.

Het net genoemde aha gaat terug op een *ahwô (gotisch ahwa, latijn aqua). Hiernaast is een afleiding *agwjô gevormd: met grammatische wisseling volgens de 'wet' van Verner en de overgang van gw in w volgens de 'wet' van Sievers (M65 en M87b).

Zo ontstond een vorm *awi. Over de voortzettingen hiervan heeft E. Rooth opheldering gegeven in zijn 'Nordseegermanische Studien' van 1979. Ik wil zijn inzichten kort aanhalen en tevens meer toepassen op het Oudfries. Rooth

onderscheidt de volgende drie ontwikkelingen van *awi (die ik elders beknopt heb besproken: M87b).

(1) oudfries ei(land): via *ewi door i-Umlaut uit *awi. Eiland is ook (kust)nederlands. Het Oudengels heeft - eveneens met i-Umlaut - êg (ongeveer als ned. ei uitgesproken?) in het Anglisch en Kents, naast îeg, îg in het Westsaksisch. Vergelijk b.v. eng. Horsey 'paardeneiland': verderop onder 6.

(2) oudfries â(land) 'eiland', dat via au zonder i-Umlaut, maar met noordzeegermaanse vocalisering van de w teruggaat op *aw/j (met de syllabegrens na de w), evenals mnl. ooy 'weide aan een water' en mnd. ô(land) 'eiland'. Vergelijk oudfries gâ, ned. Gooi, mnl.-mnd. gô (Blok 1984).

(3) oudfries -aw (in Horsaw?) met ongeveer dezelfde betekenis: 'waterland' (?), eveneens zonder i-Umlaut uit *a/wj (met de syllabegrens voor de w), evenals ned. (land)ouw, Duits Aue. Vergelijk ned. gouw, Duits Gau.

1. Van Noordzeekust naar Walen en Westfalen?

Alvorens op de naam Hors-aw in te gaan wilde ik in dit verband ook even wijzen op vormen als Wester-aeche (later vervormd tot Westergo), die een rol spelen in een belangrijke taalgrensstudie van J. Devleeschouwer in 'Naamkunde' van 1981 en later. Hij voert vormen als Wester-aeche terug op een westgerm. *-ahhja 'landouw'. In het Ingweoons kon dit door i-Umlaut tot *-ehhja worden. Maar deze vorm is niet in een oudfriese naam bewaard.

[p. 48]

Ongeveer ter hoogte en ten zuiden van de tegenwoordige nederlandsfranse taalgrens vond Devleeschouwer een lange reeks waalse plaatsnamen met dit ingweonse bestanddeel: van de Schelde tot Maas en Jeker bij Kanne en Maastricht. Deze ingweonse namenketting, die hij de -ahhja-lijn noemt, verklaart hij als een reeks van friese nederzettingen.

Omstreeks 400 zullen de Romeinen hier friese kolonisten hebben gevestigd ter bewaking van het salische gebied. Over een der kroongetuigen Florechia (nu: Floreffe bij Namen) heeft ook M. Gysseling (1981, 111; 1983, 183) bij herhaling geschreven, maar in ander verband.

Het werkt op het eerste gezicht wat verwarrend dat Devleeschouwer (1981, 190; 1983, 192) over ingweonse kolonisten (omstreeks 400 na Chr.) spreekt: Westingweonen (Friezen), Oostingweonen (Saksen o.a.) en over ingweonse plaatsnamen. Immers, de meeste germanisten gebruiken nu in plaats van Ingweoons als taalkundige term al zo lang Noordzeegermaans.

Hiervoor verwijs ik liever naar W. Laur's bijdrage in de bundel 'Miscellanea Frisica' van 1984 (31) over: 'Ingwäonisch - eine zutreffende Benennung für eine Sprachgruppe?'. Zijn studie laat nog eens zien dat men de term Ingweoons in de taalwetenschap beter kan vermijden.

Verder beperk ik mij tot het oudfrieese deel van de Noordzeekust om naar houvast te zoeken voor het onderwerp, vermeld in de titel van mijn bescheiden bijdrage. Wel wil ik mijn voordeel doen met de genoemde 'Nordseegermanische Studien' van E. Rooth uit 1979. De namen op -ey enz., die hij als noordzeegermaanse sporen in het zuiden van Westfalen heeft gevonden (en in 1981, in het tweede deel van zijn 'Nordseegermanische Studien' heeft bestudeerd), laat ik hier buiten beschouwing.

Het lijkt me alleen vermeldenswaard dat Rooth de middelnederduitse -oie-namen in Westfalen (vergelijk: ned. ooi) op germ. *aujō terugvoert en die op -ei(e) (vergelijk ons eiland) op germ. *awi. Hoe kwam men daar aan deze noordzeegermaanse naamvormen? Rooth (1981, 20-21) neemt aan dat *awi voor 700 met de Saksen in het land der Brukeren beland is.

2. Oudfries Horsa(w) bij Workum en elders in Friesland

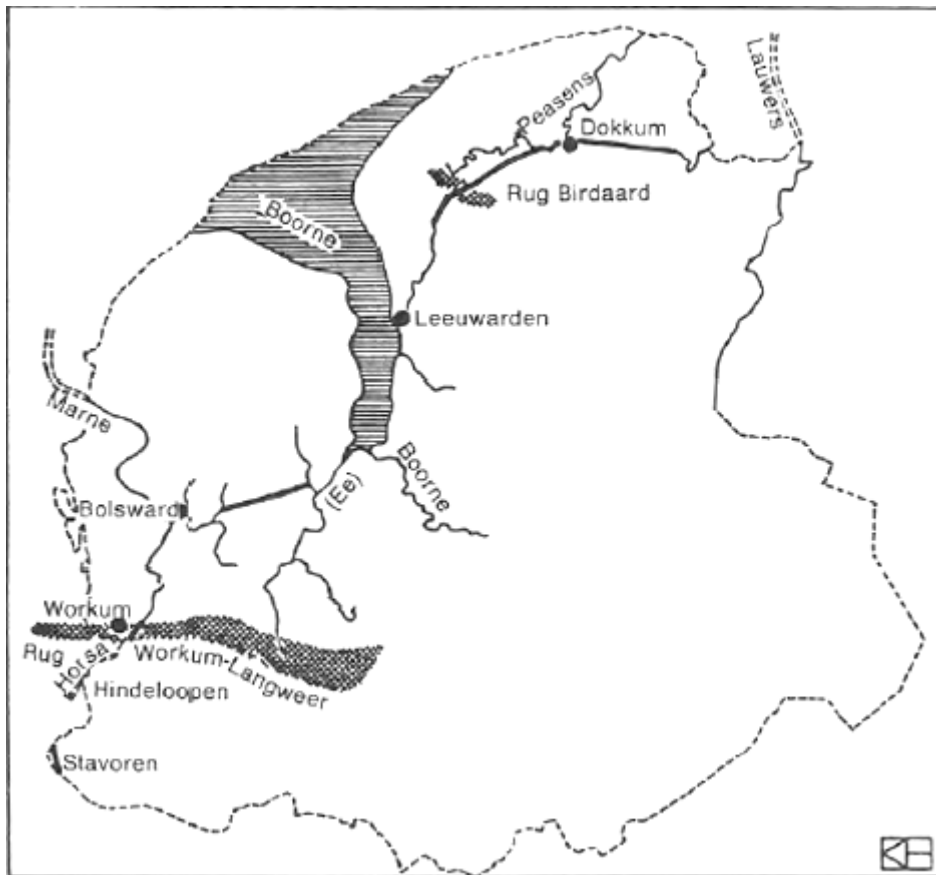
Deze naam kwam volgens de oudfrieese oorkonden op twee plaatsen voor: bij Workum en bij Parrega en Hieslum (ten noorden van Workum).

[p. 49]

Opmerkelijk is dat bij Workum de klemtoon (nog) op de laatste lettergreep ligt (Beetstra 1958, 74), maar bij Parrega-Hieslum op de eerste. In beide gevallen gaat het nu om een waternaam. Een derde Horsse was wel een veldnaam aan de oostzijde van het Tjeukemeer, die in 1718 twee maal werd vermeld in de atlas van Schotanus (L.S.).

2.1. Oudfries Horsaa bij Workum

In het zuidwesten van Friesland vinden we Workum als een langgerekt stadje, dat vroeger aan de Zuiderzeekust lag en nu meer landinwaarts ligt. Ten oosten van Workum en evenwijdig hieraan loopt het water dat in 1468 werd vermeld als Horsaa. Zoals gezegd, ligt in deze naam de klemtoon op de tweede lettergreep. Boelens (304) gaf de uitspraak hier als [Har'sa:].

[p. 50]

1468: op tha Horsa wal. O I 195, orig.

1497: byde littia Hersaw. O I 429, orig.

1584: Horzae (Beetstra 1958, 74).

1718: Horzae Fl. (Schotanus: L.S.).

1750: Horse (Beetstra 1958, 74).

1774: Harsa (ibidem).

1851: de Horsa (2 × bij Eekhoff).

Op het bijgaande kaartje met o.a. de vier oude munt- en marktplaatsen (Stavoren, Bolsward, Leeuwarden en Dokkum) staat de naam van de Horsa ten zuiden van Workum, in plaats van ten oosten. Dit kaartje is in 1983 getekend door K.J. Huisman, redacteur van de Leeuwarder Courant, bij zijn verslag van een lezing die J.K. De Cock heeft gehouden voor het Naamkundig Werkverband van de Fryske Akademy.

De Cock sprak toen over de mogelijkheid dat er een 'Friese Delf' door Friesland heeft gelopen: een vroeg-middeleeuws scheepvaartkanaal van Stavoren naar de Lauwerszee. Ten behoeve van deze veilige vaarweg binnendoor zijn toen misschien enkele waterlopen gekanaliseerd, evenals voor de Delf in noordelijk Groningen (De Cock 1982). Het kaartje is gebaseerd op twee kaartjes van De Cock bij zijn lezing. Het is ook afgedrukt in M84, 64.

2.2. Oudfries Horssaw bij Hieslum en Parrega

Op de kaart van Schotanus (1718) vinden we (ongeveer) dezelfde naam ook bij een langwerpige meertje in het gebied ten noorden van Workum: ten zuiden van Parrega en ten westen van Hieslum. Deze naam komt in een oudfriesse oorkonde voor, waarvan verschillende oude kopieën zijn bewaard.

1488: dijn Horssaw, 2 × in O II 158, de 2de keer gevolgd door: foer by Panderaghae (= Parrega). Een ander handschrift heeft hier Haerssaw en Haerssauw.

1543: die Horsze (B.B. 286b; 2 × vermeld).

1718: De Horsse (Schotanus: L.S.).

1851: de Horse (Eekhoff, Wymbritseradeel).

1854: de Horsa (Eekhoff, Wonseradeel).

1898: De Hoarsa of Hoarse (uitgesproken Hoásse), ook wel It Hoarse-gat genoemd, meertje onder Hieslum (Winkler 169).

[p. 51]

2.3. Horsse (1718), een weg langs het Tjeukemeer?

Op Schotanus' kaart van Schoterland (1718) staat 2 × Horsse langs de weg aan de oostkant van het Tjeukemeer, bij Delfstrahuizen (L.S.). Volgens Van Der Molen (68) was deze naam hier in 1940 niet meer bekend. Wel werd hij in 1898 nog door Winkler (169) vermeld voor een gehucht bij Delfstrahuizen. Van Der Molen vermoedde al dat Winkler deze naam uit de atlas van Schotanus had overgenomen, maar twijfelde eraan of het om een gehucht ging. Hij vroeg zich af of er een paardenwed was.

3. Fries Hoersewey, nederl. Horsaweck

Er waren nog twee plaatsen in de zuidelijke helft van Friesland waar Horsa in samenstellingen voorkwam of voorkomt:

3.1. Fries Hoersewey onder Terzool (1543)

Ten noorden van het Sneekermeer, maar onder Terzool (noordoostelijk van Sneek), in de vroegere gemeente Rauwerderhem (nu bij Boarnsterhim), is in 1543 een halff pondemate maeden op die Hoerse wey vermeld (B.B. 128b). Sipma (1966, 85) heeft er al op gewezen dat we hier in wey een friese vorm hebben in een nederlandse tekst. Volgens F.J. De Zee (86) duidde de Hoarsewei in 1922 hooiland aan, gelegen bij de Brekken onder Terzool.

3.2. Fries Hoarse, ned. Horsawech (Uitwellingerga)

In het waterland ten zuidoosten van Sneek ligt Uitwellingerga en ten zuidoosten van dit dorp heeft men nu de Hoarse, een vrij breed water op de grens van twee gemeenten. De eerste vermeldingen van deze naam zijn in het Nederlands van 1511.

1511: 1 × die horsa wechs wal, 3 × die horssa wechs wal, 1 × die horssa weelswal (RvA II 47, 56, 59 en 61).

1718: *Horsse Weg* (kaart van Wymbritseradeel), *Horsse Wech* (2 × langs hetzelfde water op de kaart van Doniawerstal) in de atlas van Schotanus (L.S.).

1850: *de Horse-weg* (Eekhoff, Doniawerstal).

1851: *Horseweg* (Eekhoff, Wymbritseradeel).

[p. 52]

1898: *De Hoarsewei, Horseweg* (Winkler 169).

1955: *De Hoarse* (Santema 1956, 72); [hʏasə]: Boelens 316. Vergelijk Van der Meer 225.

4. Oudfries hors, hers, hars 'paard, ros'

Op het eerste gezicht kan het verwarrend aandoen dat het vocalisme in dit woord zo verschilt. Toch is dit niet zo vreemd. Ook in andere friese woorden vinden we een dergelijke dialectische verscheidenheid, vooral in zuidelijk Friesland:

herne hoek - *harne* - *horne, nu: hoarne, hörne*

Herste topon. - *Harste* - *Horst, horst*

hers paard - *hars* - *hors, ned. ros*

W. Dijkstra vermeldt: *harne* (zuidwesten), *herne* (noordoosten), *hoarne* (zuidoosten). De dorpsnaam Terhorne/Terherne is ook als Terharne overgeleverd

(Santema 1978, 97). In oudfrieze teksten uit Sneek wisselen Harste en Herste, b.v. in 1509 (S 3650) en Harsten en Hersta in 1511 (S 2767). Zie ook Sipma 1966, 151 en Markey 1972, 26. De vorm hars 'ros' vinden we in R1 (Buma 1961). Zoals we onder 2.1. hebben gezien, geeft Beetstra (1958, 74) een Harsa in 1774. De gewone oudfrieze vormen voor 'ros' zijn: hors en hers, maar het zuidwestelijke handschrift J heeft steeds hors 'paard'.

Het is moeilijk aan te nemen dat in het eerste deel van Horsaw een horst schuilt. Immers, volgens Sipma (1966, 51) hoort deze vorm juist in de Stellingwerven (Z.O. Friesland) thuis. Bovendien lijkt een oudfrieze assimilatie van -t(e), -t(a) aan de voorafgaande -s- en voor -aw als tweede deel weinig waarschijnlijk. Weliswaar veronderstelde Schönfeld (1950, 100) dat in 1318 in Lochem een horst schuilde in Horsacker. Hij had evenwel als enige aanwijzing de tegenwoordige oostgelderse uitspraak hors of hös, geen vorm uit de Middeleeuwen. Trouwens, waarom zouden we hier geen mnl. hors 'ros', mnd. hors(e) 'Stute' kunnen hebben?

In het Oudsaksisch was hers 'paard' de gewone vorm, maar Holthausen vermeldt als nevenvormen ook hross, hors en hars. In Oostnederland (met inbegrip van De Bilt) zal hers ook wel de gewone vorm zijn geweest. Immers, Schönfeld heeft in zijn studies over de Hessenweg van 1955 (b) en 1957 (148) aannemelijk gemaakt dat hierin hes uit hers 'paard' schuilt en dat Hessenwegen hier niet naar duitse Hessen zijn

[p. 53]

genoemd. Daarom ligt het voor de hand - naast oostned. Hessenweg - in de oudfrieze Horsa(w) het zuidwestelijk oudfrieze hors 'ros, paard' te zien.

Met Van Der Molen (1941, 69), Kalma (1949, 42) en Schönfeld (1955a, 132) kan men hier denken aan een paardenwed of aan een doorwaadbare waterweg voor paard en wagen of voor ruiter en paard. Deze verklaring is eenvoudiger en aannemelijker dan de verklaring van Sipma (1966, 78) die bij hors aan een 'ondiepte' dacht. Hij verwees toen naar een zandplaat als de Vliehors. Hierin schuilt echter wel het net genoemde horst, waarvan de -t aan het slot gemakkelijker kon afvallen dan vóór een klinker (Schönfeld 1950, 33).

5. Niet Hors-aw maar *Horsa-vey 'paardenweg', ned. Hessenweg

5.1. Geen mnl. â 'water' of oudfries â 'eiland'

We hebben gezien dat in oudfries Horsa(w) geen A(a) 'water' schuilt, niet alleen wegens de bewaarde w, maar vooral omdat dit woord voor 'water' in het Oudfries ee was, nieuwfries Ie. Wel bestond er een oudfries â 'eiland' in âlond

naast een middelnederduits ô 'eiland', ook in ôland (M87b). Horsaw had echter in 1488 een duidelijke w.

5.2. Geen -aw, ned. landouw, duits Aue

Sipma (1966, 78) heeft gedacht aan een samenstelling met a, aw, maar plaatste er een vraagteken bij. In de 'Inleiding' (hiervoor: 0) is bij (3) in verband met Rooth's studie gewezen op de mogelijkheid dat -aw in Horsaw is ontstaan uit *a/wj, evenals ned. (land)ouw en duits Aue.

Deze mogelijkheid wordt aannemelijker door de verklaring van fries touke 'eenjarig schaaap' uit ou (of au) met toegevoegd lidwoord t- en verkleinsuffix -ke. Is deze verklaring, die o.a. door Naarding (58) is gegeven, juist, dan is dit ou of au 'ooi' een nevenvorm zonder i-Umlaut van fries ei 'ooi, schaaap'.

Hof had echter al in 1920 een andere opvatting gepubliceerd, die misschien sterker staat. Hij zag in touke wel een verkleinwoord, maar van *touwe als bijvorm van teef, ouder teve, zoals souwe naast ned. zeef. Vergelijk ook kouwe naast kevie 'kooi'.

Zo kunnen we touke hier beter buiten beschouwing laten. Bovendien heeft Rooth laten zien dat ned. landouw en dergelijke -ouw-vormen juist

[p. 54]

niet noordzeegermaans zijn. Het ligt dus voor de hand zulke vormen niet in oudfries Horsaw en in fries touke aan te nemen.

5.3. Geen prehistorisch suffix -aw-?

Een andere mogelijkheid om -aw- in Horsaw te verklaren lijken de prehistorische waternamen met een suffix -aw- bij M. Gysseling (1983, 182) te bieden. Deze acht het echter praktisch ondoenlijk dergelijke namen goed te onderscheiden, als er geen bijzonder oude vormen bekend zijn. Maar Horsaw vinden we pas in de 15de eeuw.

5.4. Horsaw verkort uit *Horsawey, ned. Hessenweg

De laatste mogelijkheid om Horsaw te verklaren uit bekende vormen die houvast bieden, vinden we in een verkorting van oudfries *Horsawey. Immers -wei 'weg' kan ook in Friesland 'waterweg, waterloop' betekenen (Van Der Molen 75; Sipma 1966, 85). Ook de nederlandse vertaling uit 1511 als horsawech (zie: 3, hiervoor) wijst in deze richting. De verkorting van *Horsawey door de wegval van de laatste lettergreep zal veroorzaakt zijn door het centraliserend woordaccent.

In drielettergrepige woorden en namen kreeg de middelste lettergreep meestal de hoofdklemtoon. Daardoor verzwakten de eerste en de derde lettergreep zo zeer dat zowel de eerste als de derde kon wegvallen. Vergelijk b.v.:

*'Gralde uit Gralda uit Ger'ralda uit *Gêrwalda, pers. n.*

*wrâld uit wralde uit we'ralde uit *wer-aldi, wereld.*

*Me'naam uit *Menadum uit Me'naldum, pl. n. (M87a: 3.1.2.).*

Maar om nog onduidelijke redenen heeft dit centraliserende woordaccent niet altijd gewerkt. Dan kon de eerste lettergreep de hoofdklemtoon houden. De tweede verzwakte daardoor en kon verdwijnen. Vergelijk b.v.:

Hoe'kaard (Bolsward) en 'Hocwert (Winsum) uit Hockawerth

ji'rappel tegenover 'jirpel aardappel uit ier(d)appel

*Hor'saw (Workum) en 'Hoarsewei (Terzool) uit *Horsawey*

Zo kunnen we dus oudfries Horsa(w) bij Workum en bij Parrega verklaren door het centraliserend woordaccent dat in *Horsawey de hoofdklemtoon legde op de -a-, de buigingsuitgang van Horsa, evenals van Hocka(n). Maar bij Parrega en het Tjeukemeer is in Horsa(w) de hoofdklemtoon later naar voren verlegd, waardoor de tweede letter-

[p. 55]

greep toonloos werd. Daarna kon in het eerste deel de zgn. friese 'breking' optreden: Hoárse (Van Der Meer 225).

De volle vorm *Horsawey kon zich echter blijkbaar langer handhaven bij Terzool en (in nederl. vertaling) als Horsawech bij Uitwellingerga, al hebben we hier nu ook Hoárse als moderne vorm. Deze laatste komt overeen met de vorm van de naam bij Hieslum-Parrega. Maar bij Workum vinden we de vorm met de klemtoon op de tweede lettergreep nog bewaard. De eerste, minder beklemtoonde lettergreep heeft hier niet de zgn. friese 'breking', maar de oude korte klinker o of de a (2.1.).

6. Oudfries *Horsawey en oudengels *hors(a)wei

Deze bijdrage over de oudfries Horsa(w) ging uit van Rooth's studie over eiland (en andere vormen uit *awi). Hierbij heb ik ook de oudengelse vormen nagekeken van engels Horse Eye 'Horse Island' in Sussex en Horsey met dezelfde betekenis in Norfolk en in Somerset (Ekwall). Smith (I 148, 262) gaat

bij deze naam eveneens uit van oudengels hors 'paard' en de genitief meervoud horsa.

Nu we echter voor de oudfrieese naam wel van *Horsawey 'paardenweg, -wed' moeten uitgaan, vinden we een overeenkomstige vorm in oudengels horsweg 'bridle-road, horse-way'. Hierin werd de -g zo palataal uitgesproken dat hij is gevoicaliseerd tot -i in -wei, vooral in kentse teksten (Smith II 249; Campbell Par. 43, 266). Het centraliserend woordaccent was wel de oorzaak dat de uitgang van Horsa- in het Oudfries en zelfs nu nog in Workum is bewaard, terwijl oudfries -wei al vroeg kon verzwakken en verdwijnen. Maar het oostfrieese Herseweghe van 1439 bij Emden heet nu: Harsweg (E. Langbroek 14, 19-20).

Op de meeste plaatsen: bij Workum, bij Hieslum-Parrega en bij Uitwellingerga is Horsa (of zijn plaatselijke variant) een waternaam. Onder Terzool en Delfstrahuizen was het blijkbaar een veldnaam, maar een water was er vlakbij. Ook al omdat -wei in Friesland een waterweg kan aanduiden, zullen we, anders dan bij engels horse-way 'ruiterpad', bij oudfries *Horsawey wel moeten uitgaan van de betekenis 'paardenweg', maar langs of ook door het water, dus: paardenwed of doorwaadbare plaats voor paarden (met hun ruiters of wagens).

Naar zo'n paardenwed zou op den duur de hele waterloop genoemd kunnen zijn. Dit lijkt b.v. aannemelijk voor de vrij lange Horsa ten

[p. 56]

oosten van Workum (die nu voor het spoorstation langs loopt). In de Middeleeuwen en later, wel tot 1800 ongeveer, lag er tussen Workum en de Horsa een reeks terpen in het laag gelegen land. Deze terpen droegen bijna allemaal met -burren (de vorm van nu) samengestelde namen. Enkele werden in oudfrieese oorkonden vermeld, zoals Algara bura (O I 198 van 1468) in het noorden en Tatingha buren (O I 364 van 1488) meer naar het zuiden (Beetstra 1969, 99 en volg.).

In de 17de eeuw was volgens kaarten van Workum en 'Hemelumer Oude Vaart' (L.S.), de oostelijke stadsgracht, de (Diepe) Dolte met de evenwijdig lopende Horsa verbonden door een zestal dwarsvaarten voor het verkeer te water van stad en terpen. Over deze vaarten slingerde langs bruggetjes en terpen een pad voor het verkeer te land.

Maar in de Middeleeuwen zal dit verkeer over land vooral uit paarden met wagens of ruiters hebben bestaan, die de dijken volgden. Wel konden ze dan bij een paardenwed een water als de *Horsawey doorkruisen, bij Workum en elders. Ook kan men bij deze naam aan een (vaste) drinkplaats van (wilde) paarden denken, dus eveneens een 'paardenwed'.

Tenslotte dienen we de mogelijkheid niet uit te sluiten dat zo'n water zijn naam dankt aan een *Horsaway over het land langs dit water, al vóór de tijd van de trekschuiten. Was het dan een 'ruiterpad' net zoals het engelse horse-way? Of was het wellicht een middeleeuwse 'trekweg' of een jaagpad voor een of meer paarden, die zonodig zeilschepen trokken?

Mogen we zo misschien een vroegere 'trekweg' zien in de weg langs de oostoever van het Tjeukemeer? Of was het alleen een 'ruiterpad'? Horsse is immers in 1718 op de kaart van Schoterland twee maal vermeld bij punten aan deze weg van Delfstrahuizen naar het noorden. Maar mogelijk golden deze betekenissen ook wel voor enkele stukken weg langs een deel van De Cock's 'Friese Delf'?

7. Korte samenvatting

Zo zullen we in oudfries Horsaw geen mnl. â 'water', oudfries â 'eiland', oudfries -aw 'landouw' of prehistorisch suffix -aw- moeten zien. Het was wel een (door centraliserend woordaccent verkorte) vorm van oudfries *Horsaway 'paardenweg'. De betekenis hoeft niet op alle vijf plaatsen dezelfde te zijn. Het is moeilijk nu nog uit te maken waar

[p. 57]

men in de Middeleeuwen een paardenwed, een ruiterpad of misschien een trekweg had.

Park Arenberg 62, NL - 3731 ET De Bilt
mei 1987, H.T.J. Miedema.

Bibliografie en afkortingen

Ook nu dank ik dr. O. Vries van het Fries Instituut aan de Rijksuniversiteit te Groningen weer voor zijn hulpvaardigheid.

Århammar, N.R., e.a. (red.), *Miscellanea Frisica*. Assen 1984.

B.B. = Beneficiaal-boeken van Friesland (uit 1543). Leeuwarden 1850.

Beetstra, W.T., Warkumer wetternammen (I). *Fryske Plaknammen* 11 (1958), 70-75. (II) *Fr. Plakn.* 12 (1959), 47-53.

Beetstra, W.T., Warkumer toponymen. *Fr. Plakn.* 15 (1969), 99-128.

Beetstra, W.T., Warkumer lânnammen. *Fryske Nammen* 1 (1978), 7-40.

Beetstra, W.T., Toponimen en toponimyske eleminten yn Fryslân (*Fryske Nammen* 7). Leeuwarden 1987.

Blok, D.P., Go en ga in plaatsnamen en de Drentse goorspraken. In: A.O. Kouwenhoven e.a. (red.), *Geplaatst in de tijd. Liber amicorum aangeboden aan Prof. Dr. M.W. Heslinga*. Amsterdam 1984, 371-373.

Boelens, K. en G. Van Der Woude, Dialect-atlas van Friesland (Reeks Ned. dialect-atlassen 15). Antwerpen 1955.

Botke, J., Nei oanlieding fen it wird touke. Swanneblommen 2 (1920), 198-199.

Brouwer, J.H. (hoofdred.), Encyclopedie van Friesland. Amsterdam-Brussel 1958.

Buma, W.J., De eerste riustringer codex. 's-Gravenhage 1961.

Buma, W.J. und W. Ebel, Westerlauwerssches Recht I. Jus Municipale Frisonum, I-II. Göttingen 1977.

Campbell, A., Old English Grammar. Oxford 1959.

De Cock, J.K. en J.N.B. Poelman, De Delf, een vroeg-middeleeuws kanaal in de provincie Groningen. Driemaandel. Bladen 34 (1982), 106-114.

De Cock, J.K., Een 'Friese Delf', een vaarweg van de Lauwers naar Stavoren? Samenvatting van zijn lezing voor het Naamkundig Werkverband van de Fryske Akademy op 8 oktober 1983.

Devleeschouwer, J., Het ontstaan der Nederlands-Franse taalgrens (I). De -ahhja-namen. Naamkunde 13 (1981), 188-225. (II). De (-)tûn-namen die het vroegst geromaniseerd werden. Nk. 15 (1983), 192-208 en (III). Nk. 18 (1986), 55-76.

De Zee, F.J., Niget oan nammen (lijst van toponiemen uit 1922). Fryske Plaknammen 11 (1958), 85-88.

Dijkstra, K. e.a. (red.), Fryske stúdzjes oanbean Prof. Dr. J.H. Brouwer. Assen 1960.

Dijkstra, W., Friesch woordenboek, I-III. Leeuwarden 1900-1911.
[p. 58]

Eekhoff, W., Nieuwe atlas van de provincie Friesland. Leeuwarden 1849-1859.

Ekwall, E., The Concise Dictionary of English Place-Names. 4th Edition. Oxford 1966.
Enc. = Brouwer, J.H.

Gysseling, M., Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226). Z. pl. 1960.

Gysseling, M., Germanisering en taalgrens. In: Algemene geschiedenis der Nederlanden I (1981), 100-115.

Gysseling, M., Prehistorische waternamen, I-II. Handel. Kon. Comm. Topon. & Dial. 56 (1982), 35-58 en 57 (1983), 163-187.

Halbertsma, H., Terpen tussen Vlie en Eems. Groningen 1963.

Hof, J.J., Touke. Swanneblommen 2 (1920), 161-166.

Hofmann, D., zie: Holthausen, F. 1985.

Holthausen, F., Altfriesisches Wörterbuch. Zweite, verbesserte Auflage von D. Hofmann. Heidelberg 1985.

Holthausen, F., Altsächsisches Wörterbuch. Münster/Köln 1954.

J = Jus Municipale Frisonum. Zie: Buma-Ebel.

Kalma, J.J., De Hoarse. Fryske Plaknammen 1 (1949), 41-42.

Langbroek, E., Die Ortsnamen der Krummhörn. Fryske Nammen 6 (1986), 8-26.

Lasch, A., Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle a.S. 1914.

Laur, W., Ingwäonisch - eine zutreffende Benennung für eine Sprachgruppe? In: Århammar 1984, 21-33.

L.S. = Lytse Schotanus-atlas. Leeuwarden 1967.

M. = Miedema, H.T.J.

M65 = M., Aa, Aag en Oog naast Ooi en Gooi. De nieuwe taalgids 58 (1965), 302-304.

M84 = M., Bolsward en Bolswarder namen in Oudfrieze bronnen (1402-1541). De Bilt 1984.

M87a = M., Friese plaatsnamen, tweetaligheid, brekingen en andere problemen. Naamkunde 19 (1987).

M87b = M., Oudfries eyland en âland 'eiland'. Te verschijnen in *Taal en Tongval* 39 (1987).

Markey, T.L., The Place-Name Element -hurst (-horst). *Naamkunde* 4 (1972), 26-35.

Naarding, J., Het schaap als taalgids. In: Dijkstra, K. e.a. (red.) 1960, 63-57.

O = Oudfries(ch)e oorkonden, bewerkt door P. Sipma (deel I-III) en O. Vries (deel IV). 's-Gravenhage 1927-1977.

Oosterhout, M., *Snitser recesboeken 1490-1517*. Assen 1960.

Oosterhout, M., *Nammeregister op de Snitser recesboeken 1490-1517*. Assen 1964.

R1 = de eerste riustringer codex. Zie: Buma 1961.

Rooth, E., *Nordseegermanische Studien, I-III*. Stockholm 1979-81-83.

RvA = Register van den Aanbrengh van 1511 (4 dln). Leeuwarden 1880.

S = Snitser recesboeken. Zie: Oosterhout 1960.

Santema, O., Toponimen fan Toppenhuzen en Twellegea. *Fryske Plaknammen* 8 (1956), 65-74 en 9 (1957), 66-73.

[p. 59]

Santema, O., Toponymy fan 'e Lege Wâlden (Terherne, Terkaple, Eagmaryp). *Fryske Nammen* 1 (1978), 93-110.

Schönfeld, M., *Veldnamen in Nederland*. Tweede druk. Amsterdam 1950. (herdruk: Arnhem 1980).

Schönfeld 1955a = Schönfeld, M., *Nederlandse waternamen*. Amsterdam 1955.

Schönfeld 1955b = Schönfeld, M., *Hessenweg. Driemaandel. Bladen* 7 (1955), 129-133.

Schönfeld, M., *Wegnamen. Meded. Ver. v. Naamk.* 33 (1957), 1-5; 49-66; 129- 151.

Schotanus, B. (1718) en C. (1664). Zie: L.S.

Sipma, P., *Fryske Nammekunde II*. Drachten 1966.

Smith, A.H., *English Place-Name Elements, I-II*. Cambridge 1970.

Van Der Meer, G., *Frisian 'Breaking'. Aspects of the Origin and Development of a Sound Change*. (Estrikken 66). Groningen 1985.

Van Der Molen, S.J., *Acht Fryske plaknammen. Frysk Jierboek* 1941, 66-77.

Vries, O., *Correcties op P. Sipma, Oudfriesche oorkonden I-III*. (Estrikken 64). Groningen 1984.

Winkler, J., *Friesche Naamlijst*. Leeuwarden 1898.